

Mehmed Eşref Dede ve Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân İsimli Eseri

Mehmed Eşref Dede and His Work Titled Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân

Murat Ak

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Konya, Türkiye

Associate Professor., Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Konya, Türkiye

muratak57@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-3434-5985>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 11.10.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 28.11.2023

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

DOI: 10.31591/istem.1374315

Cite as / Atıf: Ak, Murat. "Mehmed Eşref Dede ve Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân İsimli Eseri". *İstem* 42 (2023), 17-38. <https://doi.org/10.31591/istem.1374315>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) / Bu makale Creative Commons Atıntı-GayriTicari- 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslar arası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Mehmed Eşref Dede ve Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân İsimli Eseri

Öz

Mehmed Eşref Dede (1882-1962) Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış, Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçiş döneminde ortaya çıkan ictimai, siyasi ve iktisadi bütün değişimlere şahitlik etmiş sûfî ve şâir karakterlerden biri olarak karşımıza çıkar. Mehmed Eşref Dede hakkında bugüne intikal eden ilk bilgiler Hattat Emrullah Demirkaya'nın rika hattıyla yazdığı defterde ona ayrılmış kısımlarda yer alır. Mevlevîliğe intisap eden, çilesini tamamlayarak dede unvanını alan Mehmed Eşref Dede; İstanbul, Bursa, Kastamonu ve Konya'da bulunan Mevlevî tekkelerinde birçok vazife üstlenmiştir. Tekkelerin kapatılmasıyla ömrünün uzunca bir kısmında üstlendiği bu vazifelerden el çeken Mehmed Eşref Dede'nin son seneleri birçok zorlukla geçmiş, 1962 yılında Kastamonu'da kiraladığı hanenin odasında bakıma muhtaç bir hâlde vefat etmiştir. Hakkında yapılan çalışmalarda Mehmed Eşref Dede'ye ait Nüsha-i Kübrâ, Dîvân, Âyîn-i Tarîkat-ı Mevlânâ, Gıdâu'r-Ruhâniyye fî Tarîki'l-'İrfâniyye, Hak Yolu, Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân isimli altı eser tespit edilmiştir. Bu eserlerden Nüsha-i Kübrâ üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmış, Dîvân ve Âyîn-i Tarîkat-ı Mevlânâ isimli eserler ise neşredilmiştir. İlgili eserler içinde yer alan Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân Mehmed Eşref Dede'nin hakkında yeterince bilgi olmayan tek eserdir. Zira Mehmed Eşref Dede'yi konu edinen çalışmaların yalnızca birinde eser hakkında katalog düzeyinde bilgi verilmiş ve eserin aynı isimli başka bir Mehmed Eşref'e ait olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada ilk önce Mehmed Eşref Dede'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, ardından kelime-i tevhîd'in anlamları üzerine sûfî bakış açısıyla telif edilen Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân isimli eserin Mehmed Eşref Dede'ye aidiyeti tespit edilmiştir. Söz konusu eserin telif sebebi, tertip hususiyeti, konusu, muhteva özellikleri ve kaynakları üzerinde duran çalışma, son dönem Mevlevîliğine ve Mevlevîlik literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Keywords: Türk-İslam edebiyatı, tasavvuf, Mevlevîlik, Mehmed Eşref Dede, Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân.

Mehmed Eşref Dede and His Work Titled Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân

Abstract

Mehmed Eşref Dede and His Work Titled Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân

Mehmed Eşref Dede (1882-1962) is one of the Sufi and poet characters who lived in the last period of the Ottoman Empire and the first years of the Republic and witnessed all the social, political and economic changes that emerged during the transition period from the Ottoman Empire to the Republic. The first information about Mehmed Eşref Dede that has survived to our time is found in the sections devoted to Mehmed Eşref Dede in the notebook written by Calligrapher Emrullah Demirkaya in rika calligraphy. Mehmed Eşref Dede, who was initiated into Mevlevism, completed his ordeal and received the title of "Dede", assumed many duties in Mevlevi lodges in Istanbul, Bursa, Kastamonu and Konya. With the closure of the dervish lodges, Mehmed Eşref Dede retired from these duties for a long part of his life, his last years were filled with many difficulties, and in 1962 he died in need of care in the room of the house he rented in Kastamonu. Six works of Mehmed Eşref Dede, titled Nüsha-i Kübrâ, Dîvân, Âyîn-i Tarîkat-ı Mevlânâ, Gıdâu'r-Ruhâniyye fî Tarîki'l-'İrfâniyye, Hak Yolu, Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân, were identified in the studies on him. Among these works, a master's thesis was made on Nüsha-i Kübrâ and his works titled Dîvân and Âyîn-i Tarîkat-ı Mevlânâ were published. Among the related works, Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân is the only work of Mehmed Eşref Dede about which there is no information. In only one of the studies on Mehmed Eşref Dede, information about the work is given at the catalog level and it is emphasized that the work may belong to another Eşref Dede with the same name. In this study, firstly, information about the life and works of Mehmed Eşref Dede is given, and then the authorship of the work titled Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân, which was written from a Sufi perspective on the meanings of the kelime-i tevhîd, is determined. The study, which focuses on Mehmed Eşref Dede's reason for writing his work, its sections, subject matter, content, and sources, aims to make a contribution to the Mevlevi literature of late period and Mevlevism.

Anahtar Kelimeler: Turkish-Islamic literature, sufism, Mevlevism, Mehmed Eşref Dede, Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân.

Giriş

Mehmed Eşref Dede (1882-1962) gençlik yıllarını Osmanlı'nın son döneminde, ömrünün olgunluk dönemi denilebilecek devresini ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında geçirmiş, Osmanlıdan Cumhuriyet'e ictimai ve siyasi köklü değişimlere şahitlik etmiş geçiş dönemi karakterlerinden biri olarak karşımıza çıkar. XX. yüzyıl Mevlevî dedelerinden olup, sûfî bir şair olan Mehmed Eşref Dede hakkında son dönem şüara tezkireleri ve Mevlevîliğe ilişkin telif edilen eserlerde bilgi bulunmamaktadır. Mehmed Eşref Dede hakkındaki ilk ve en kapsamlı bilgiler Hattat Emrullah Demirkaya'nın rika hattıyla yazdığı defterde bulunan, ona ayrılmış kısımlarda yer alır. Bu defterde Mehmed Eşref Dede hakkında verilen bilgilerin önemli bir kısmı Prof. Dr. Mehmet Serhat Yılmaz tarafından elektronik ortamda yayımlanmıştır.¹ Bunun dışında Mehmed Eşref Dede'nin hayatına ilişkin en detaylı bilgiler Halim Yar ve Mehmet Yunus Yazıcı tarafından hazırlanan *Mehmed Eşref Dede ve Âyîn-i Tarîkat-ı Mevlânâ Adlı Eseri* isimli çalışmada yer almaktadır.² Şiirlerinde Mestî mahlasını kullanan Mehmed Eşref Dede'nin divanı ise Mehmet Ünal tarafından inceleme-metin olarak neşredilmiştir.³ Mehmed Eşref Dede'nin bir diğer eseri olan *Nüsha-i Kübrâ* ise Seda Bozoğlu tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁴

Bu makalede, önce Mehmed Eşref Dede'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilecek, ardından Mehmed Eşref Dede'nin eserlerinden biri olan ve hakkında yapılan çalışmaların çoğunda bahsedilemeyen, yalnızca bir çalışmada sadece katalog bilgileri düzeyinde değinilen *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* isimli eser şekil ve muhteva özellikleri açısından incelenecek ve esere ilişkin bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır. Çalışmanın nihâî amacı Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçiş döneminde yaşamış olan Mehmed Eşref Dede'nin hayatı ve yeterince bilinmeyen eseri *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* ile son dönem Mevlevîliğinin ve Mevlevî literatürünün bilinmesine katkıda bulunmaktır.⁵

¹ İlgili yazı için bk. Mehmet Serhat Yılmaz, "Mevlevî Eşref Dede (1882-1962)", *Kastamonu İlk Haber* (Erişim 7 Eylül 2021), <https://www.kastamonuilkhaber.com/mevlev-esref-dede-1882-1962-makale,946.html>

² Eser için bk. Halim Yar - Mehmet Yunus Yazıcı, *Mehmed Eşref Dede ve Âyîn-i Tarîkat-ı Mevlânâ* (Ankara: Fecr Yayınları 2022). İlgili eserin 17-54 sayfaları arası Mehmed Eşref Dede ve eserlerine ayrılmıştır.

³ Mehmet Ünal, Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Dîvânı (İnceleme-Metin) (Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları 2020). Mehmet Ünal tarafından Mehmed Eşref Dede'nin konu edildiği bir diğer çalışmada ise Mehmed Eşref Dede'nin manzumelerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik temaları ele alınmıştır. bk. Mehmet Ünal, "Son Dönem Mevlevî Müntesiplerinden Mehmed Eşref ve Manzumelerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (2023), 217-233.

⁴ Seda Bozoğlu, *Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî ve Nüsha-i Kübra Adlı Eseri: Çeviri Yazı-İnceleme* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

⁵ Son dönem Mevlevîliği ve Mevlevîlik literatürüne ilişkin birçok çalışma yapılmaktadır. Örnek teşkil etmesi açısından, Mehmed Eşref Dede ile aynı dönemde yaşamış Bahâriye Mevlevîhânesi post-nişînliğini yapan Ahmet Mithat Bahârî Beytur hakkında yapılmış bazı çalışmalar için bk. Hikmet Atik, "Bahâriye Mevlevîhânesi Post-nişînlerinden Ahmet Mithat Bahârî Beytur'un Mevlevîhâne Hatıraları", *İSTEM*, 15/29 (2017), 1-24; Hikmet Atik, *Mevlevîler- Şiir Musikî ve Tarih Bakımından Ahmet Mithat Bahârî Beytur* (Ankara: İlahiyat Yayınları 2017). Yine ilgili yayını değerlendiren başka bir çalışma için bk. Şule Hamşioğlu, "Mevlevîler-Şiir Musikî ve Tarih Bakımından Ahmet Mithat Bahârî Beytur,

1. Mehmed Eşref Dede'nin Hayatı

Mehmed Eşref Dede⁶ 1882 senesinde babası Mustafa Sabri Efendi'nin memuriyet için bulunduğu Giresun'da doğmuştur. İlk tahsilini Hasankale ilçesi Sıbyan Mektebi'nde tamamlamıştır. Hınıs kazası rüştiyesinde başladığı orta tahsilini ise Ahlat kazası rüştiyesinde tamamladığı bilinmektedir. Mehmet Eşref Dede babasının devlet vazifelerinden dolayı birçok yer dolaşmıştır. Babası Mustafa Sabri Efendi, Gazi Osman Paşa tarafından komuta edilen Plevne Müdafaaları ordusunda bulunmuş, gazi unvanını almış ve mulâzım-ı evvel olarak Sivas'ın Zağra kasabasında emekliye ayrılmıştır.

Mehmed Eşref Dede birçok farklı işte çalışarak hayatını idame ettirmiştir. Taşköprü'de bakkallık yapmış, Tramvay İdaresi Beykoz Dikimhânesi'nde ve Beylikdüzü'nde çalışmış, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra maluliyet sebebiyle askerlikten ayrılmak zorunda kalmıştır. Ardından Mevleviyye halifelerinden Hacı Hasan Dede'nin hizmetkârlığını yapan Eşref Dede, Hacı Hasan Dede'nin irşadiyle Mevlevîliğe intisap etmiştir. Şiirlerinde "Mestî" mahlasını kullanan Mehmed Eşref Dede'nin Mevlevîliğe intisabından önce hayatını meyhanelerde geçirdiği, sonra yaşadığı hayat tarzından vazgeçip pişmanlık duygusuyla tevbe ettiği, kendi gayretleriyle bulduğu bir mürşid-i kâmil vesilesiyle Mevlevîliğe intisap ettiği kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Mehmed Eşref Dede'ye ait aşağıda aktarılan ifadeler, şiirlerinde neden Mestî mahlasını tercih ettiğini de açıklar mahiyettedir:

"Eş'âr-ı fakîremde 'Mestî' mahlasını almamın esbâbı, gençlik âlemimde bir gece meyhanenin birinde fazlaca içmiş ve sızmış kalmıştım. Kendime geldiğim zamân meyhânede iki Rûm tezgâhdârdan başka kimse kalmamış ve kapıyı içeriden kilitlenmiş buldum. O anda Hüdâ'ya hamd ü senâ itdim ki bana bir su'-i kasd yapmamışlar. Bununla berâber yanımda bir silâh olmadığı hâlde cesûrâne bir vaziyette kendilerine kapının açılmasını ihtâr ettim. Kapıyı açtılar, içkinin parasını vererek oradan çıktım. Bir daha tevbe iderek bir daha kat'iyen içmedim..."⁷

Mehmed Eşref Dede devamında bir gün eline Şeyh Kuddûsî hazretlerinin diwanının geçtiğini, divandan okuduklarıyla manevî bir zevk duyduğunu ve zikre başladığını sonra da İzzet Molla'nın *Gülşen-i Aşk* isimli risâlesinden aşağıda aktarılacak

İlâhiyat Yayınları, Ankara 2017, 345 s.", *İSTEM*, 16/32 (2018), 431-435.

⁶ Mehmed Eşref Dede'nin hayatına ilişkin bilgiler Halim Yar ve Mehmet Yunus Yazıcı tarafından hazırlanan *Mehmed Eşref Dede ve Âyîne-i Tarikat-ı Mevlânâ* isimli çalışma başta olmak üzere, Mehmet Ünal tarafından neşredilen *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, yine Ünal'a ait *Son Dönem Mevlevî Müntesiplerinden Mehmed Eşref ve Manzumelerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik* başlıklı makaleden, Seda Bozoğlu tarafından yapılan *Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî ve Nûsha-i Kübra Adlı Eseri: Çeviri Yazı – İnceleme* başlıklı yüksek lisans tezinden istifade edilerek aktarılmıştır. Mehmet Eşref Dede'nin hayatına ilişkin daha detaylı bilgi için bk. Yar-Yazıcı, *Mehmed Eşref Dede ve Âyîne-i Tarikat-ı Mevlânâ*, 17-27; Ünal, *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 15-20; Ünal, "Son Dönem Mevlevî Müntesiplerinden Mehmed Eşref ve Manzumelerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik", 220-223; Bozoğlu, *Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî ve Nûsha-i Kübra Adlı Eseri: Çeviri Yazı-İnceleme*, 20-26.

⁷ İlgili ifadeler Hattat Emrullah Demirkaya'nın rika hattıyla yazdığı defterde yer alan bu notlarından aktarılmıştır. bk.Yar-Yazıcı, *Mehmed Eşref Dede ve Âyîne-i Tarikat-ı Mevlânâ*, 21-22.

olan ifadeleri okuyup etkilendiğini ve bu suretle Mevlevîliğe intisap ettiğini belirtir:

*“Giryе andandur hande andandur
Şâd andandur ben de andanım
Sıla-i aşkı ben Mevlevîden öğrendim
Sünnetini Mesnevî’den öğrendim
Kimde ki var aşkdan mâye
İntisâb eylesün Hazret-i Monlâ’ya*

gibi kelâmları bu fakîri mest itdi. Bunun üzerine tarîk-i Mevlevî’ye intisâba azm itdüm. Mevlevî meşâyihinden bir mürşid-i kâmil arayarak buldum. Kendisine mürâca’at itdigiimde ‘Çileyi ikmâl itmeden olmaz’ cevâbını alınca çileye girmeye razı oldum.”⁸

Mehmed Eşref Dede’nin Mevlevî tarikatına intisabı ve sonrasında İstanbul’da, Bursa’da, Kastamonu’da, Konya’da irşat halkasında ve hizmetinde bulunduğu isimler sırasıyla şöyledir: *Hacı Hasan Dede, Ahmed Celâleddin Efendi, Şeyh Şemseddin Efendi, Amil Çelebi, Şeyh Abdülhalim Çelebi, Tâhir Çelebi*. Mehmed Eşref Dede, Mevlevî tarikatına intisabı ve çilesini tamamlamasıyla birlikte tekkelerde birçok vazife üstlenmiştir. Tekkelerde alışverişten sorumlu olan vekilharçlık, mutfaktan ve tekkenin işleyişinden sorumlu olan matbah âmirliği ve âyinlerde sema meydanında postu serme, meydana şeyhi getirilmeden sorumlu olan meydancılık⁹ vazifesi Mehmed Eşref Dede’nin Mevlevî tekkelerindeki vazifelerindedir.¹⁰

30 Kasım 1925’te kabul edilen tekke ve zaviyeler kanunu, bütün tarikat ehli gibi Mehmed Eşref Dede’nin hayatında da önemli bir kırılma noktası hâline gelmiştir. Bu kanunun kabulüyle tekkeler lağvedilmiş, tarikat farketmeksizin bu kurumlarda vazifeli herkes gibi Mehmed Eşref Dede’nin tekkedeki bütün vazifeleri, Dede’lik vazifesi de dahil olmak üzere son bulmuştur. Yaşanan süreç Mehmed Eşref Dede’nin hayatını doğrudan etkilemiş, bir müddet işsiz güçsüz gezmek zorunda kalmıştır. Sonrasında Kastamonu Nasrullah Meydanı’nda küçük bir dükkânda pul satıcılığı yapmaya başlamıştır.

Kırk yaşında Kastamonu’da Hafize Cemile Hanım’la evlenen Eşref Dede, yirmi altı sene evli kaldığı Hafize Cemile Hanım’ın vefatından sonra tekrar evlenmemiştir. Evliliği süresince Hafize Cemile Hanım’ın ailesiyle birlikte ikamet eden Mehmed Eşref Dede, eşinin vefatı sonrası evden de ayrılmak zorunda kalmıştır. Bir

⁸ Yar-Yazıcı, *Mehmed Eşref Dede ve Âyîne-i Tarîkat-ı Mevlânâ*, 22-23.

⁹ Mehmed Eşref’in Dede’nin “Meydancı Dede” olarak anıldığı bilinmektedir. Bk. Yar-Yazıcı, *Mehmed Eşref Dede ve Âyîne-i Tarîkat-ı Mevlânâ*, 24.

¹⁰ Yar-Yazıcı, *Mehmed Eşref Dede ve Âyîne-i Tarîkat-ı Mevlânâ*, 25. Tekkelerdeki meslekler, görev ve sorumlulukları hakkında daha detaylı bilgi için bk. Abdülbâkî Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı* (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1963), 27; 45-46. Yine bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: M.E.B., 2004), “Meydancı”, 2/256; “Matbah-ı Şerîf”, 2/419-420; “Vekilharç”, 3/586.

süre farklı evlerde kiracılık yapan Eşref Dede, pul satarak hayatını idame ettirdiği dükkânda yatıp kalkmaya başlamış, sonrasında dükkânda yatıp kalkması mahzurlu görülerek buradan da çıkarılmıştır. Mehmed Eşref Dede, Kastamonu'da İsfendiyar Mahallesi'nde kiraladığı hanenin odasında 1962 yılında bakıma muhtaç bir şekilde vefat etmiştir. Cenazesi Kastamonu'da Bocudoğlu Suyu yukarılarındaki büyük mezarlığa defnedilmiştir. Bu büyük mezarlığın ise Kastamonu'da önemli birçok şahsiyetin medfun olduğu Gümüşlüce Mezarlığı olabileceği söylenmiştir.¹¹

2. Mehmed Eşref Dede'nin Eserleri

Hakkında yapılan akademik çalışmalarda ve literatür taramalarında Mehmed Eşref Dede'ye ait *Nüsha-i Kübrâ*, *Dîvân*, *Âyîn-i Tarikat-ı Mevlânâ*, *Gıdâu'r-Ruhâniyye fî Tarîki'l-İrfâniyye*, *Hak Yolu*, *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* isimli altı eser tespit edilmiştir. Makalenin bu aşamasında Mehmed Eşref Dede'ye ait *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* dışındaki telif eserleri hakkında kısaca bilgi verilecek, ardından çalışmanın başlığı olan *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* üzerinde şekil, muhtevâ vb. hususiyetler açısından detaylı bir şekilde ayrıca durulacaktır.

2.1.Nüsha-i Kübrâ

Nüsha-i Kübrâ'nın müellif hattı nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdaî Efendi Koleksiyonu 662 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha her sayfası 28 satır olan, her bir yaprağa tek numara verilen 68 yapraktan oluşmaktadır. Eserin müellif hattı olan bu nüshasının yazımı, nüshanın kendinden anlaşıldığı üzere, 1351/1933 Ramazan Bayramı arefesinde bitirilmiştir.¹² Eserin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Eser Koleksiyonu 297.7 MEH 1933 M.1 numarada kayıtlı bir başka nüshası da mevcuttur. 19 başlığın yer aldığı ve 35 sayfadan oluşan bu nüshanın mukaddimesinde yer alan ifadelerden, Mehmed Eşref Dede'nin Sâmi isimli bir arkadaşı tarafından sadeleştirilerek istinsah edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. *Nüsha-i Kübrâ*'yı istinsah ederken Mukaddime ve Ön Söz yazar Sâmi, önceki nesiller gibi Mehmed Eşref Dede'nin eserinin de terkîbler, seci'ler ve lugatlarla süslü olduğunu dile getirmiştir. Bu dilin havas dili olduğunu zikrederek sonra gelecek nesillerin bu dile yabancı kalacaklarını ifade etmiş ve anlaşılması maksadıyla bu dili sadeleştirdiğini ve manasına dokunmadan neredeyse tercüme ettiğini dile getirmiştir.¹³

Mesnevî-i Şerîf'ten alınan ilhamla Mehmed Eşref Dede tarafından telif edilen, sonra arkadaşı Sâmi tarafından sadeleştirilerek neredeyse yeniden kaleme alınan

¹¹ Bozoğlu, *Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî ve Nüsha-i Kübra Adlı Eseri: Çeviri Yazı - İnceleme*, 26.

¹² Ünal, "Son Dönem Mevlevî Müntesiplerinden Mehmed Eşref ve Manzumelerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik", 225.

¹³ Yar-Yazıcı, *Mehmed Eşref Dede ve Âyine-i Tarikat-ı Mevlânâ*, 27; Ünal, "Son Dönem Mevlevî Müntesiplerinden Mehmed Eşref ve Manzumelerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik", 225.

eser üzerine Seda Bozoğlu tarafından bir yüksek lisans çalışması hazırlanmıştır.¹⁴

2.2. *Dîvân*

Mevlevî tarikatına girmeden dokuz sene evvel şiir yazmaya başlayan ve şiirlerinde *Mestî* mahlasını kullanan Mehmed Eşref Dede'nin divanının bilinen tek nüshası vardır. 1928'de istinsah edilen ilgili nüsha Ankara Milli Kütüphanede 06 Mil Yz A 7342/1 numarada kayıtlıdır. Divanın yer aldığı, 125 sayfa içinde 151 şiirden oluşan yazma nüsha iki bölümden oluşur. İlk bölüm Mehmed Eşref Dede'ye ait 96 şiiri içeren divanın bulunduğu kısımdır. Divanda bulunan şiirler 1910-1927 yılları arasında kaleme alınmıştır.

Yazma nüshanın ikinci bölümü Mevlvî şairlere ait 55 şiirin yer aldığı bir tür mecmua niteliğindedir. Şiirlerinde kullandığı dil oldukça sade olan, beyitlerinden Arapça ve Farsçaya hâkim olduğu anlaşılan, şiirlerinin zemininde tasavvufî düşünce ve Mevlvîlik yer alan Mehmed Eşref Dede'nin divanı ve diğer Mevlvî şairlerden seçtiği şiirlerle derlediği mecmua Mehmet Ünal tarafından incelenmiş ve neşredilmiştir.¹⁵

2.3. *Âyîn-i Tarikat-ı Mevlânâ*

Eserin Millî Kütüphane Yazma Eser Koleksiyonu Bölümü 06 Mil Yz A 8172 numarada kayıtlı nüshası 24 varaktan oluşmaktadır. Müellif hattı olan bu nüsha aynı zamanda *Âyîn-i Tarikat-ı Mevlânâ*'nın tespit edilebilen tek nüshasıdır. Mevlvî âdâb ve erkânına ilişkin kaleme alınan eserin zahriyesinde ve sebab-i telif bölümünde yer alan ifadelerden Mehmed Eşref Dede tarafından 1919 senesinde yazılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.¹⁶

Âyîn-i Tarikat-ı Mevlânâ iki bölümden oluşmaktadır. Manzum olan ilk bölümde mukaddime ve sebab-i teliften sonra, Mevlvî tarikatı çilesi, semâ ve nefisle mücadele, ehl-i beyt muhabbeti vb. konular işlenmiş; münâcât, dua ve niyazla bölüm sona ermiştir. Mensur ağırlıklı olan ikinci bölümde tamamen Mevlvî ayin ve âdâbı anlatılmıştır. Diğer eserlerinde olduğu gibi müellifin bu eserinde de *Mesnevî-i Şerîf*ten birçok alıntı görülmektedir. Ma'rûf-ı Kerhî, İbn-i Arabî, Sultan Veled alıntı ya da atıf yoluyla eserde bahsi geçen isimler arasındadır. *Âyîn-i Tarikat-ı Mevlânâ*, Halim Yar ve Mehmet Yunus Yazıcı tarafından neşredilmiştir.¹⁷

¹⁴ Bozoğlu, *Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî ve Nüsha-i Kübra Adlı Eseri: Çeviri Yazı-İnceleme*, (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

¹⁵ Dîvânâna ilişkin detaylı bilgi, inceleme ve şiirlerin neşri için bk. Mehmet Ünal, *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Dîvânı (İnceleme-Metin)* (Isparta: Fakülte Kitabevi 2020).

¹⁶ Yar-Yazıcı, *Mehmed Eşref Dede ve Âyîn-i Tarikat-ı Mevlânâ*, 33; Bozoğlu, *Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî ve Nüsha-i Kübra Adlı Eseri: Çeviri Yazı-İnceleme*, 30-31; Ünal, "Son Dönem Mevlvî Müntesiplerinden Mehmed Eşref ve Manzumelerinde Mevlânâ ve Mevlvîlik", 224.

¹⁷ Eserin muhtavasına ilişkin daha detaylı bilgi ve eserin neşri için bk. Yar-Yazıcı, *Mehmed Eşref Dede ve Âyîn-i Tarikat-ı Mevlânâ* (Ankara: Fecr Yayınları 2022).

2.4. *Gıdâu'r-Ruhâniyye fî Tarîki'l-'İrfâniyye*

Eserin iki nüshası tespit edilmiş olup, her iki nüsha da müellif hattıdır. Nüshalardan biri Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdai Efendi Koleksiyonu 657 numarada kayıtlıdır. 14 varaklık nüshanın zahriye bilgilerindeki kayıtlardan eserin 1932 senesinde telif edildiği anlaşılmaktadır. İkinci nüsha ise Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 1319 numarada kayıtlı olup bu nüsha da önceki gibi 14 varaktan oluşur. Müellifin mukaddimesinde yer alan bilgilerden eserin muhtevasının semâ, devrân ve sadâyâyla ilgili ayetler, hadisler ve bunların şerhlerine ilişkin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸

2.5. *Hak Yolu*

Eserin tespit edilen iki nüshası mevcuttur. Nüshalardan biri Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu 1501 numarada 1b-13b arasında yer almaktadır. İkinci nüsha ise Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonunda 1318 numarada 1b-38b arasında yer almaktadır. Seyrüsülûk konularını içeren eser, müellifin diğer eserleri gibi ayet ve hadis iktibasları ile *Mesnevî-i Şerîf*ten alıntılar içerir. Yaratılışın gayesi, marifet, seyrüsülûk, tevbe ve istiğfarın mahiyeti, sülûkteki yöntemler, kâmil insan vb. konuların işlendiği eser üzerine yapılmış herhangi bir çalışma tespit edilememiştir.¹⁹

3. *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*

Mehmet Eşref Dede'ye ait *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* isimli eser bir defter içerisinde yer almaktadır. Bu defter, tarafımızca bir müzayede sitesinden satın alma yoluyla temin edilmiştir. Eserin tespit edilebilen yegâne nüshası elimizde bulunan nüshadır. Çalışmanın bu aşamasında ilgili nüshanın tavsifi yapılacak, eserin yazılış amacı, tertip hususiyetleri, konusu, muhtevası ve kaynakları hakkında bilgi verilecektir.

3.1. *Eserin Yer Aldığı Nüshanın Tavsifi*

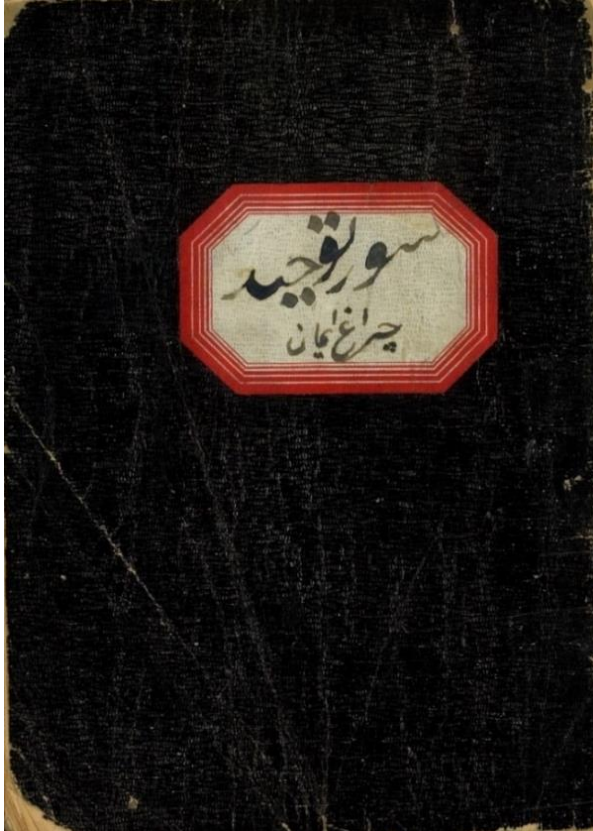
Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân'ın bulunduğu defter 14x20 cm boyutlarında olup toplam 182 sayfadan oluşur. 4 sayfalık mukaddime kurşun kalemle, mukaddimedeki sonraki kısımlar siyah mürekkeple yazılmıştır. Mürekkebin birbirine karışmaması için defterde mukaddimedeki sonraki sayfaların sadece tek yüzü kullanılmıştır. Boş sayfalar çıkarılınca 4 sayfalık mukaddime kısmıyla birlikte, 182 sayfalık defterde eserin 91 sayfa yer kapladığı görülmektedir. Baştan sona rika hatla yazılan defterin sayfaları numaralandırılmamış, makalede kullanılan numaralandırma

¹⁸ Bozoğlu, *Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî ve Nüsha-i Kübra Adlı Eseri: Çeviri Yazı - İnceleme*, 33; Ünal, "Son Dönem Mevlevî Müntesiplerinden Mehmed Eşref ve Manzumelerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik", 224-225.

¹⁹ Bozoğlu, *Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî ve Nüsha-i Kübra Adlı Eseri: Çeviri Yazı - İnceleme*, 31-32; Yar - Yazıcı, *Mehmed Eşref Dede ve Âyine-i Tarikat-ı Mevlânâ*, 31-32.

tarafımızca yapılmıştır. Eser nâ-tamâm bir durumda olup konu bütünlüğü düşünülünce tamamlanmamış kısmın eserin son bölümü olduğunu düşünülmektedir.

Bir defter hüviyetindeki yazma nüshada herhangi bir tarih kaydı düşülmemiştir. Eserin muhtevasında da telif tarihi bilgisini doğrudan ya da yaklaşık olarak çıkarabileceğimiz herhangi bir kayıt ya da ifade tespit edilememiştir. Müellifin mukaddimesinde isim isim olmasa da önceki eserlerine yaptığı atıflar mevcuttur ve bu durum *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*'ın müellifin diğer eserlerinden sonra telif edildiğini düşündürmektedir. Eserin nâ-tamâm olması da tekkelerin kapatılmasıyla yaşadığı zorluklardan dolayı müellifin eserini tamamlayamadan vefat ettiğini düşündürmekle birlikte, elimizde bu durumu teyit edecek nihâî bir bilgi bulunmamaktadır. Mehmed Eşref Dede'nin telif tarihi tespit edilen en yakın tarihli eseri 1933 senesi Ramazan Bayramı arefesinde tamamlanmış olan *Nüsha-i Kübrâ*'dır. Bu suretle *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*'ın, *Nüsha-i Kübrâ*'nın tamamlandığı 1933 senesi ile Mehmed Eşref Dede'nin vefat ettiği 1962 seneleri arasında telif edilmiş olması muhtemeldir.

Görsel 1: Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân ön kapak

Eserin mukaddimesi şu cümlelerle başlamaktadır:

Cenâb-ı risâlet-penâh şallahu ‘aleyhi ve sellem hazretleri işbu

“إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ مَا يَوْرَثُوا دَرَهْمًا وَلَا دِينَارًا، وَإِنَّمَا وَرَثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحِطِّ وَافِرٍ”
hadîs-i şerîfinde şâhib-i sa‘âdet Nebî ve yâ velîleriñ ‘ilm ü hikmet
alınunlarını mücerred tâlîbi için vaz’ itdiklerini beyân buyurmakta-
dır...²⁰

Müellifin tamamlamaya fırsat bulamadığını tahmin ettiğimiz eserin sonunda En’am Suresi 52. ayeti yarım kalmış bir şekilde yer almaktadır:

Cenâb-ı Kâdir-i Kayyûm bu zevât-ı ‘aliyye hakkında server-i
kâ’inât ‘aleyhi ekmelü’t-taḥiyyât peygamberimiz hazretlerine ‘itâb
şûretiyle Sûre-i En‘âm’da

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ

3.2. Eserin Mehmed Eşref Dede’ye Aidiyeti

Mehmet Eşref Dede’yi konu edinen çalışmalarda *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* isimli esere ilişkin bilgilere sadece Halim Yar ve Mehmet Yunus Yazıcı tarafından yayımlanmış olan *Mehmet Eşref Dede ve Âyîn-i Tarikat-i Mevlânâ Adlı Eseri* kitabında rastlanılmıştır. Halim Yar ve Mehmet Yunus Yazıcı, müellife ait eserlere ilişkin bilgi verirken *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*’ı zikretmişler ve esere ilişkin bilgileri eserin bulunduğu bir müzayede sitesinde yer alan tanıtım bilgilerinden yola çıkarak verdiklerini ifade etmişlerdir.²² İlgili çalışmada *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* isimli eserin bir başka Mehmed Eşref’e ait olabileceği ihtimalinden de bahsedilmektedir. Çalışmada bir başka Mehmed Eşref el-Mevlevî ve vasiyetnâmesine değinilir. Bu vasiyetnâmede yer alan bilgilere göre Mehmed Eşref el-Mevlevî’nin damadı ve kızının olduğu, Mehmed Eşref Dede’nin ise Hattat Emrullah Demirkaya’nın ifadeleleriyle “bilâ-veled” olduğu zikredilmiştir.²³

Bununla birlikte elimizdeki defterde *Mehmed Eşref el-Mevlevî* imzasıyla kaleme alınan mukaddimede yer alan bilgiler bizde müellifin şiiirlerinde “Mestî” mahlasını kullanan Kastamonulu Mehmed Eşref Dede olduğu bilgisini pekiştirmektedir. Zira Mehmed Eşref, *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*’ın mukaddimesinde mürşidi olan Ahmed Celâleddîn Efendi’ye atıfta bulunmakta ve *Mesnevî-i Şerîf*’i kendisiyle mütâlaa ettiğini zikretmektedir. Kastamonulu olan Mehmed Eşref Dede’nin 1001

²⁰ İlgili hadisin tercümesi şu şekildedir: “Nebîler dirhem veya dinar miras bırakmazlar. Onlar sadece ilmi miras bırakırlar. Kim bu mirası alırsa çokça nasip almış demektir.” bk. Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (279-892), *es-Sünen*, (Kahire: 1964), “İlim”, 19.

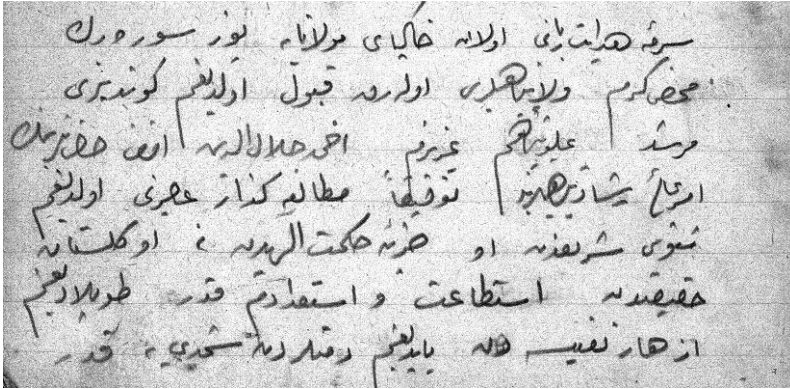
²¹ İlgili ayetin meali şu şekildedir: “Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki bunları kovup da zalimlerden olasın!” bk. El-En‘âm 6/52.

²² Yar-Yazıcı, *Mehmet Eşref Dede ve Âyîn-i Tarikat-i Mevlânâ Adlı Eseri*, 51.

²³ Yar-Yazıcı, *Mehmet Eşref Dede ve Âyîn-i Tarikat-i Mevlânâ Adlı Eseri*, 51.

günlük çilesini Ahmed Celâleddîn Efendi'nin halka-i irşâdına dâhil olarak çıkardığı bilinmektedir.²⁴ Ayrıca müellifin Mehmed Eşref Dede olduğu şeklindeki çıkarımımızın dayanağı sadece mukaddimede mürşidi Ahmed Celâleddîn Efendi'ye atıfta bulunması da değildir. Mehmed Eşref Dede mukaddimede daha önce *Mesnevî-i Şerîf* ten alıntılarla kaleme aldığı eserlere de atıfta bulunmuştur:

Sürme-i hidâyet-i Rabbânî olan hâk-i pây-i Mevlânâya yüz sürerek maḥz-ı kerem-i velâyet-penâhileri olarak kabûl olduğum gündenberi mürşid-i 'uluvv-i penâhım 'azîzim Ahmed Celâleddin Efendi hazretlerinin emr-i 'âlî-i reşâdet-penâhilerine tevfiқан muṭâlâ'a-güzâr-ı 'âcizî olduğum Mesnevî-i Şerîf'den o cezbe-i hikmet-i İlahî'den, o gülistân-ı hâkîkîden istiṭâ'at ve isti'dâdım kadar topladığım ezhâr-ı nefiseden yaptığım demetlerden şimdiye kadar risâle hâlinde inzâr-ı ihvân vaz' idilenlere bu kere Sûr-ı Tevhîd nâmıyla kelime-i tevhîdîni ma'nâsına dâir olan bir demet daha 'ilâvesine 'inâyet-i İlahiyye ile muvaḫḫafiyet oluvirdi.²⁵

Görsel 2: Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân, s. 5

Mehmed Eşref Dede eserini telif ederken birçok yerde açıklayıcı bilgilere de yer vermiştir. Bu açıklayıcı bilgiler klasik dönemdeki derkenârlardan farklı olarak işaretlerle belirtilerek gösterilen ve sayfa altlarında yer verilen dipnotlar şeklindedir. Mehmed Eşref Dede'nin Cumhuriyet'in öncesinde ve sonrasında yaşaması, bulunduğu usûlü açıklar niteliktedir. Açıklama yapılırken benimsenen aynı usûl Mehmed Eşref Dede'nin diğer eserlerinde de görülmektedir.²⁶ Usûl konusundaki bu benzerlik durumu da eserin Mehmed Eşref Dede'ye ait olduğunu gösteren diğer bir işaret olarak karşımıza çıkar.

²⁴ Yar-Yazıcı, *Mehmet Eşref Dede ve Âyîn-i Tarikat-i Mevlânâ Adlı Eseri*, 19; Yılmaz, <https://www.kastamonuilkhaber.com/mevlev-esref-dede-1882-1962-makale,946.html>

²⁵ Mehmed Eşref Dede, *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*, s. 5.

²⁶ Yar-Yazıcı, *Mehmed Eşref Dede ve Âyîne-i Tarikat-ı Mevlânâ*, 50-51.

Bu bilgiler *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* isimli eser ile *Nûsha-i Kübrâ, Dîvân, Hak Yolu, Âyîn-i Tarkat-i Mevlânâ* ve *Gıdâu'r-Ruhâniyye fî Tarîki'l-İrfâniyye* isimli eserlerin aynı müellifin kaleminden çıktığı bilgisini pekiştirir niteliktedir.

3.3. Eserin Yazılış Amacı

Mehmed Eşref Dede esere yazdığı mukaddimede Peygamber efendimiz ve hakikat-i Muhammediye'ye mazhar olmuş evliyâullâhın, ilim ve hikmet taliplerine sürekli biçimde kılavuzluk ettiğini belirtir. Kendisi de mürşidi olan Ahmed Celâleddin Efendi'den *Mesnevî-i Şerîf*i mütâlaa etmiş ve bu minval üzere *Mesnevî-i Şerîf*ten öğrendiği hakikatleri ihvân-ı dîn için risaleler hâlinde kaleme almıştır. Maksudunun Mevlânâ Celâleddin'in manevî feyizlerinden nasiplenmek olduğunu dile getiren Mehmed Eşref Dede, son olarak da ihvân-ı dîn için *Sûr-ı Tevhîd* ismiyle kelime-i tevhîdin manasına dair bir eser ilave ettiğini söylemiştir.

Sürme-i hidâyet-i Rabbânî olan hâk-i pây-i Mevlânâya yüz sürerek maḥz-ı kerem-i velâyet-penâhileri olarak ḳabûl olduğum gündenberi mürşid-i 'uluvv-i penâhım 'azîzim Aḥmed Celâleddin Efendi ḥazretlerinin emr-i 'âlî-i reşâdet-penâhilerine tevfiḳan muṭâla'a-güzâr-ı 'âcizî olduğum Meşnevî-i Şerîf'den o cezbe-i ḥikmet-i İllâhî'den, o gülîstân-ı ḥaḳîkîden istiṭâ'at ve isti'dâdım ḳadar topladığım ezḥâr-ı nefiseden yaptığım demetlerden şimdiye ḳadar risâle hâlinde inzâr-ı ihvân vaz' idilenlere bu kere Sûr-ı Tevhîd nâmıyla kelime-i tevhîdiñ ma'nâsına dâir olan bir demet daha 'ilâvesine 'inâyet-i İllâhiyye ile muvaḳḳafiyet oluvirdi. Gerek evvelce gerek bu def'a taḳdîm idilen demetlere bü-yü ḥaḳîkîyi bozacaḳ şecâ'atim nâmına bir yapraḳ ilâve idilmemiştir.

Maḳşad-ı âcizânem inâyet-i velâyetine şıḳındığım pîr-i dest-gîrim Cenâb-ı Mevlânâ'nıñ emr-i 'âlî-i velâyet-penâhilerine tevfiḳan fuyûzât-ı ma'nevîyelerine mütefeyyiz olmaḳ emeliyle mîrâs-ı ma'nevîleri olan meşnevîlerinden topladığım ezḥâr-ı ḥikem-i laṭîfeyi ihvân-ı dîne taḳdîmimdir.²⁷

3.4. Eserin Tertibi

Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân'ın tertip hususiyetleri bakımından düzenli bir eser olduğu söylenemez. Eserine mukaddime ile başlayan Mehmed Eşref Dede, mukaddimeden sonra birçok *Lâ İllâhe İlla'llâh* başlığı açmış ve bu başlıklar altında kelime-i tevhîdin manasına ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Bununla birlikte eserde *Lâ İllâhe İlla'llâh* şeklindeki başlıkların tam bir başlık hüviyetinde olmadığını da söylemek gerekir. Birçok yerde açıklamalar arasında bağlantı kurulurken *Lâ İllâhe İlla'llâh* başlığının bir diğer hususa geçiş cümlesi gibi kullanıldığını görürüz. Söz konusu başlık metnin bağlamı içinde konudan konuya geçerken bir bağlantı cümlesi

²⁷ Mehmed Eşref Dede, *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*, s. 5-6.

gibi de kullanılmıştır:

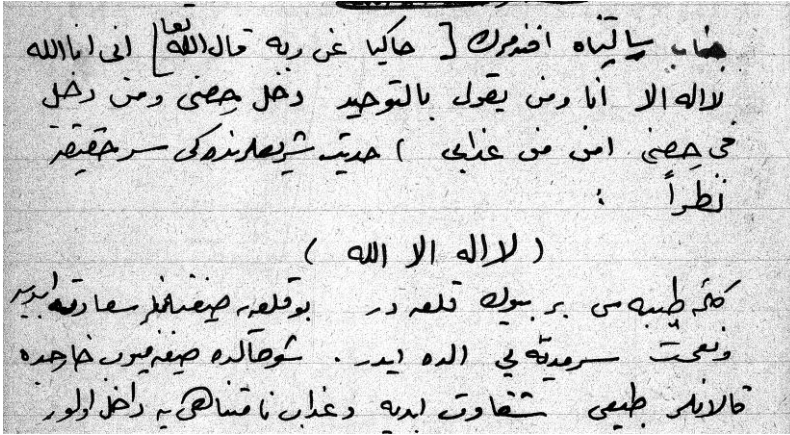
Cenâb-ı risâlet-penâh efendimiziñ (hâkiyen ‘an Rabbihî) Ʒale’llâhu te’âlâ

إني أنا الله لا اله إلا أنا ومن يقول بالتوحيد دخل حصني و من دخل حصني أمن من عذابي

hadîs-i şeriflerindeki sırr-ı hâkîkate nazaran:²⁸

Lâ ilâhe illa’llâh

Kelime-i Ʒayyibesi bir büyük Ʒal’adır. Bu Ʒal’aya sığınanlar sa’âdet-i ebediyyi ve ni’met-i sermediyyi elde ider. Şu hâlde sığınmayup hâricde Ʒalanlar Ʒabî ‘î şeqâvet-i ebediyye ve ‘azâb-ı nâ-mütenâhiyye dâhil olur.²⁹

Görsel 3: Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı Îmân, s. 15

Eserde yukarıda zikredildiği şekliyle, altında açıklamaları bulunan başlık formunda 18 ayrı *Lâ İlâhe İlla’llâh* ifadesi yer alır. Bir yerde ise *Allâh* başlığı açılmış ve altında lafzattullah hakkında açıklamalar verilmiştir. Burada eserin son kısmının eksik olduğu da unutulmaması gereken bir husustur. Müellif hattı olduğunu düşündüğümüz eser tamamlanabilmiş olsa, var olan başlıklara eklemeler yapılacak olması muhtemeldir.

Aşağıda, örnek olması açısından eserde yer alan ilk kelime-i tevhîd başlığı ve

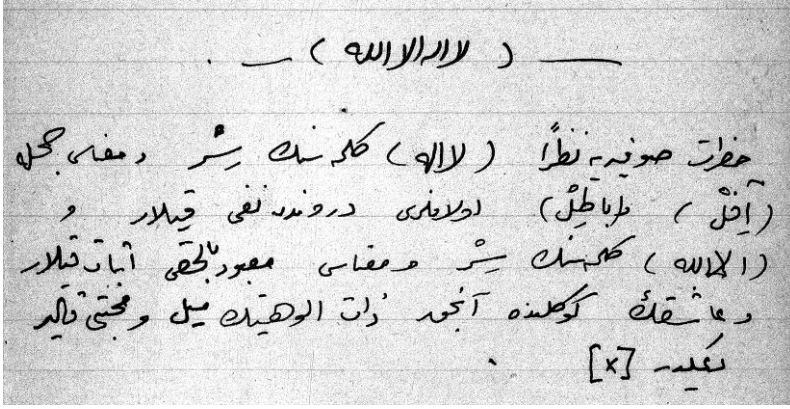
²⁸ Metinde yer alan hadisin tercümesi şu şekildedir: “Ben kendisinden başka ilâh olmayan Allah’ım. Kim kelime-i tevhîdi (*Lâ ilâhe illallâh*) derse hisnım içindedir (korumam altındadır). Kim de hisnım içindeyse (korumam altındaysa) azabımdan emin olur.” İlgili rivayet için bk. Ali el-Muttakî, Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Muttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl fi Süneni’l-Akvâl ve’l-Ef’âl*, thk. Bekrî Hayyânî, (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1981), 1/47.

²⁹ Mehmed Eşref Dede, *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı Îmân*, s. 15.

altında yer alan açıklamaların bir kısmı aktarılmıştır:

Lā ilāhe illa'llāh

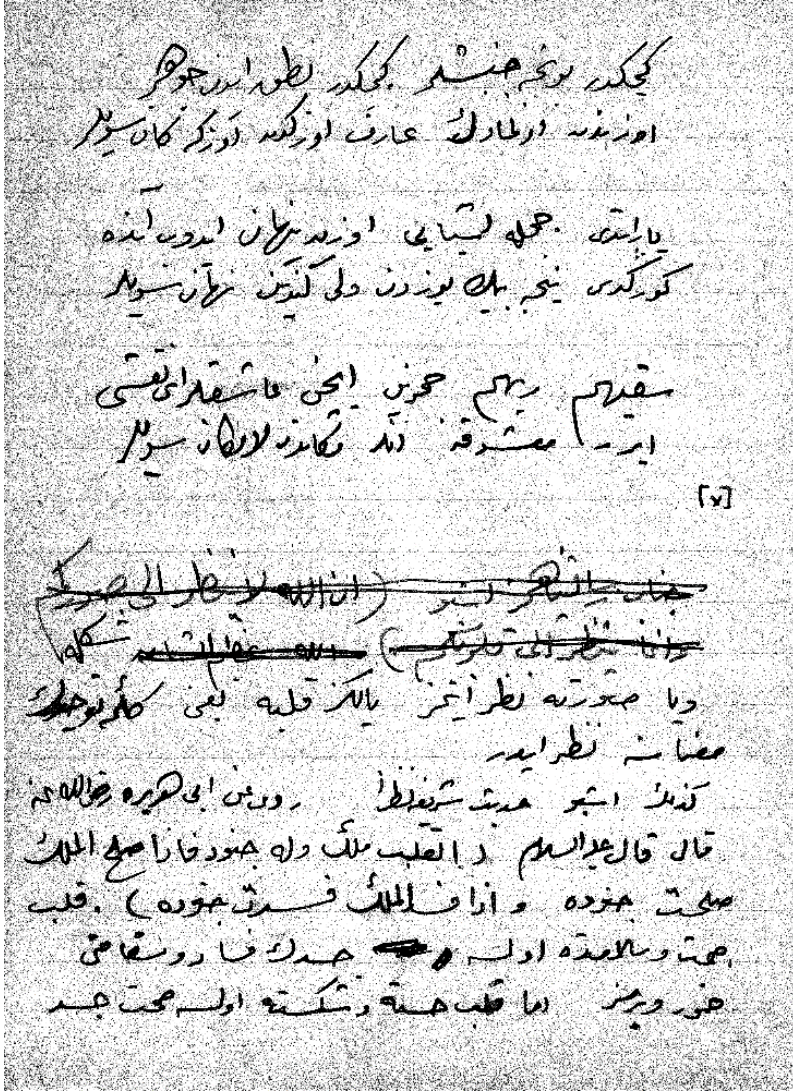
Ḥazerāt-ı şüfiyyeye nazaran *Lā ilāhe* kelimesiñin sırr u ma'nāsı cümle āfil ve bātil olanları derūndan nefy kılar ve illa'llāh kelimesiñin sırr u ma'nāsı ma'būd-ı bi'l-ḥaḳḳı iṣbāt kılar ve 'āşıḳıñ göñlünde ancak zāt-ı ulūhiyyetiñ meyl ü muḥabbeti ḳalır dimekdir.³⁰

Görsel 4: Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân, s. 12

Eserin tertibi, kelime-i tevhîdin bu şekilde başlık olarak kullanılması ve altında dipnot usulüyle verilen açıklamaların yer almasıyla devam eder. Müellif kelime-i tevhîdin manasını verirken ayrıca açıklanmaya ihtiyaç duyulan yerlere de işaretler koymuş ve sayfa altlarında bu hususları ayrıca belirtmiştir. Yine nüshada birçok yerde yazılan ifadelerin üstü çizilerek düzeltildiği ya da sonradan vazgeçilen ifadelerin üstü çizilerek ilgili kısımların metinden çıkarıldığı görülmektedir. Aşağıda eserdeki bu durumu gösteren örnek bir sayfa aktarılmıştır:

³⁰ Mehmed Eşref Dede, *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*, s. 12. Müellif burada bir dipnot düşmüş ve sufi litarauründe sır ile hafî kelimeleri arasındaki farka işaret etmiştir. Açıklamanın sonunda ise ilgili bilgilere kaynak olarak *Şerh-i Muhammediyye* notu düşülmüştür. Mehmed Eşref Dede'nin atfı yaptığı *Şerh-i Muhammediyye* isimli kaynağın asıl ismi *Ferahu'r-Rûh*'tur. Eser için bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Ferahu'r-Rûh* 3 Cilt (Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ 1256). Eser Mustafa Utku tarafından neşredilmiştir. İlgili neşir için bk. Mustafa Utku, *Ferahu'r-Rûh I-VIII [İsmail Hakkı Bursevî]* (Bursa: Uludağ Yayınları, 2000-2009).

Görsel 5: Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân, s. 25

3.5. Eserin Konusu ve Muhteva Özellikleri

Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân'ın konusu kelime-i tevhîd'in manasını sûfî nazarıyla ortaya koymaktır. Müellif, Mevlevî tarikatı müntesibi olması hasebiyle eserinde bunu yaparken *Mesnevî-i Şerîf*'teki bakış açısını esas alır. Eserde *Lâ İlâhe İlla'llâh* ifadelerinin altında özellikle *Mesnevî-i Şerîf*'den alınan beyitlerin ve bu beyitlerin izahatlarının yer alması, müellifin yorumunu belirleyen temel kaynağın *Mesnevî-i Şerîf* olduğunu ortaya koyar. Mehmed Eşref Dede'nin kelime-i tevhîd'in yorumun-

daki temel bakış açısının, *Mesnevî-i Şerîf* üzerine kurulu olduğu hususu eserine yazdığı mukaddimededen de çıkarılabilir. Zira müellif mukaddimedede daha önce de aktarıldığı üzere *Mesnevî-i Şerîf*'ten gücü nisbetinde topladığı bilgilerle risaleler yazdığını, son olarak da bu eslere *Sûr-ı Tevhîd* ismiyle bir yenisini eklediğini söylemiş, *Mesnevî-i Şerîf*'den aldığı hikmetlere bir ilavede bulunmadığını dile getirmiştir.

Eserde kelime-i tevhîdin manası açıklanırken müellif tarafından *Lâ İlâhe İlla'llâh* ifadesinin altında, sıklıkla ayet-i kerimelere ve hadis-i şeriflere yer verilmiştir. Müellifin açıklamalarda yer yer zikredilen ayet-i kerimeler ve hadis-i şeriflerle *Mesnevî-i Şerîf* beyitleri arasında bağ kurduğu görülür. Bu durum müellifin beslendiği temel kaynak örgüsünü göstermesi açısından önemlidir. Tevhîdin açıklamasında müellifin Kur'ân ve sünnetin *Mesnevî* merkezli yorumunu benimsemesi, intisap ettiği geleneğin çizgisine uygun hareket ettiğini göstermektedir. Aşağıda eserden aktardığımız kısım, sûfler tarafından kudsî hadis olarak çokça zikredilen bir rivayetin *Mesnevî*'den alınan bir beyitle açıklanmasını örneklendirir niteliktedir:

Lâ İlâhe İlla'llâh

kelime-i tayyibesine nazaran

Cenâb-ı Kâdir-i Kayyûm kullarına vahdâniyetiñi bilmek ve bildirmek ve ferdâniyyetini ikrâr itmek ve itdirmek için mevcûdât u eşyâyı halk itmişdir. Nitekim hadîs-i şerîfde

كنت كنزا مخفيا فأحببت أن أعرف فخلقت الخلق لأعرف

buyrulmuşdur.³¹

Taḥkîk-i zât-ı ulûhiyyetim bir gizli hazine idim bilinmekligi murâd itdüm. Bu meyl ü murâdım sebebiyle muḥabbet itdüm, halk itdüm. Cenâb-ı destgîr işbu hadîs-i kudsîniñ ma'nâsı hakkında

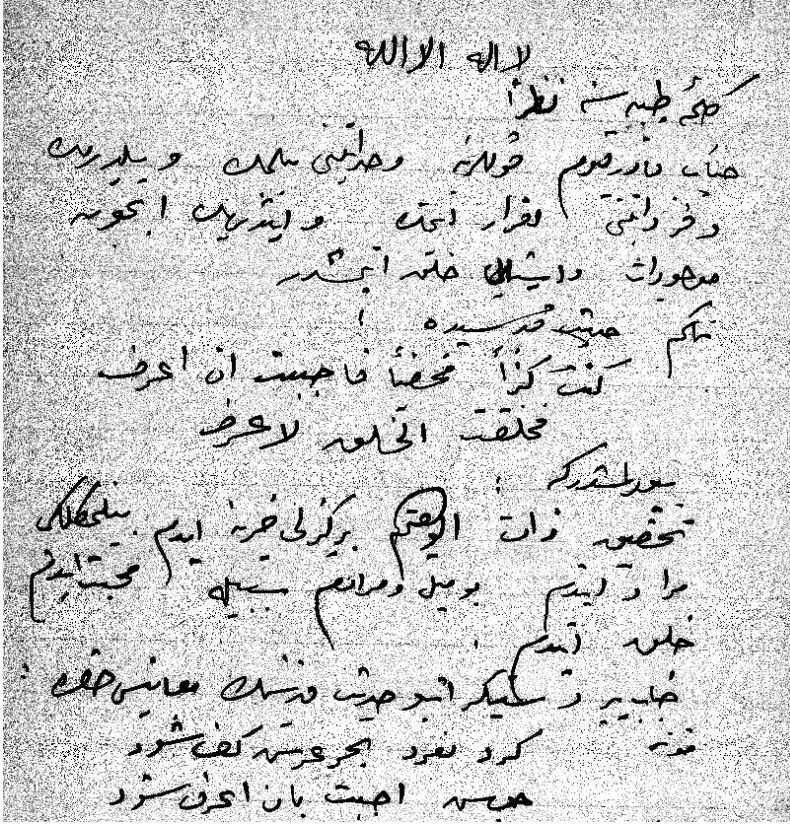
Meşnevî:

گر بغرد بحر غرمش کف شود

جوش احببت بان اعرف شود³²

³¹ İlgili rivayetin tercümesi şu şekildedir: "Ben gizli bir hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlûkatı yarattım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, (Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî 1351-1352), 2/ 132. Hadis-i kutsî şeklinde nakledilen bu rivâyet muteber hadis kaynaklarında geçmemektedir.

³² Mehmed Eşref Dede, *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*, s. 163. Mesnevî'den aktarılan beytin tercümesi şu şekildedir: Deniz coşup kükredi mi, kükreysi köpük halinde görünür; köpürüşü, 'Bilinmeyi diledim, sevdim de halkı yarattım' sırrını meydana getirir. bk. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, C. 6/72 (698).

Görsel 6: Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân, s. 163

Bununla birlikte metinde sûfî istılahlarına ve diğer hususlara ilişkin bilgi verilirken müellifin yer yer ayet-i kerimelerden, hadislerden ve *Mesnevî-i Şerîf* den başka kaynakları kullandığı ve bu eserlere atıf yaptığı da görülmektedir. Metin içinde yer alan tasavvufî kavramlara ilişkin açıklamalarda bulunulurken İsmail Hakkı Bursevî'nin *Ferahu'r-Rûh* isimli Muhammediye şerhinden yararlanılmıştır. Eserde benzer bir şekilde, *Cenâb-ı Şeyh-i Ekber* hitabıyla Muhyiddîn-i İbn-i Arabî'den alıntılar yapılarak ona atıfta bulunulduğu görülür. Yine bir yerde müellif tarafından konuyu açıklamak için metinde Nakşî Ali Akkirmânî'nin aşağıda aktarılan nutkuna yer verilmiştir:

Eyâ sen şanma kim senden bu güftârı dehân söyler

Veyâ terkib olan 'unsur veyâ lahm-ı zebân söyler

Seni ol sana bildürmek murâdın kâsîd idüp Mevlâ

Anâşîrdan giyüp bir ton yüzünden tercemân söyler

Hayâl-i zıl yeter 'ibret görünen hayme-i tende

Degildür nutk iden sûret derûnunda duran söyler

Şular kim bilmedi nefsin arefden almadı dersin
Degildür Hakk'a ârifler özin bilmez yalan söyler

Kimindür bunca cünbüşler kimindür nutk iden gevher
Özinden olmadun ârif ki senden özge kân söyler

Yaratdı cümle eşyâyı özin setr eyleyüp anda
Göründi niçe bin yüzden velî kendi nihân söyler

Sekâhüm Rabbühüm hamrın içen âşıklar ey *Nakşî*
Olurlar bî-mekân anlar mekândan lâ-mekân söyler³³

Sûfiler tarafından telif edilen metinlerde hakikat ve hikmet aktarılırken anlatım aracı olarak çok fazla remzin, mecazın ve teşbihin kullanıldığı bilinmektedir. Sûfî metinlerinde görülen bu hususiyet dinî-tasavvufî düşüncenin doğası gereği ortaya çıkan bir durumdur. Mehmed Eşref Dede de eserinde içinden çıktığı geleneğin dili ve uslûbuna uygun bir dil geliştirmiş ve zikredilen sembolik anlatım araçlarını kullanmıştır. Mehmet Eşref Dede'nin kelime-i tevhîdin manasını açıklarken "Allah'ın birliği ve ondan başka ilah olmadığı inancı" anlamına gelen tevhîdi bir kaleye benzettiğini görürüz.³⁴ Müellifin bu teşbihi "*Ben kendisinden başka ilâh olmayan Allah'ım. Kim kelime-i tevhîdi (Lâ ilâhe ilallâh) derse hısnım içindedir (korumam altındadır). Kim de hısnım içindeyse (korumam altındaysa) azabımdan emin olur.*" kudsî hadisinden ilhamla kullandığı açıktır.³⁵ Hadiste yer alan "hısn" kelimesi Arap dilinde korunaklı olan yer, kale anlamlarına gelmektedir³⁶ ve müellif kelime-i tevhîdin bir kaleye benzetildiği bu kudsî rivayeti eserinin henüz başında zikretmiştir.³⁷ Eserin başında zikredilen hadiste yer alan kale teşbihi müellif tarafından eser boyunca bir anlatım aracı olarak kullanılmıştır. Hatta *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* isimli eserin başlığında yer alan *Sûr-ı Tevhîd* (Tevhîd Kalesi) ifadesinin müellif tarafından doğrudan bu hadisten ilhamla ortaya çıkarılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Son olarak aşağıda eserde ilgili teşbihin kullanımını örnekleyen bir bölüm aktarılmıştır:

³³ Nakşî Ali Akkirmânîye ait ilgili şiir için bk. Hikmet Atik, *Nakşî Ali Akkirmânî Divânı*, (Sivas: Buruciye Yayınları, 2011), 180-181.

³⁴ Tasavvufî literatürde sembolik bir anlatım aracı olarak kale teşbihinin tevhîd kalesi, kalp kalesi, gönül kalesi, dil kalesi, din kalesi, vücûd kalesi, nefis kalesi gibi birçok terkiib içinde kullanıldığı görülmektedir. Tasavvufî literatürdeki ilgili kullanımlar ve anlamları hakkında detaylı bilgi için bk. Osman Nuri Karadayı, "Tasavvuf Literatüründe Kale Sembolü", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/2 (Güz 2020), 183-226.

³⁵ Ali el-Muttakî, Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 1/47.

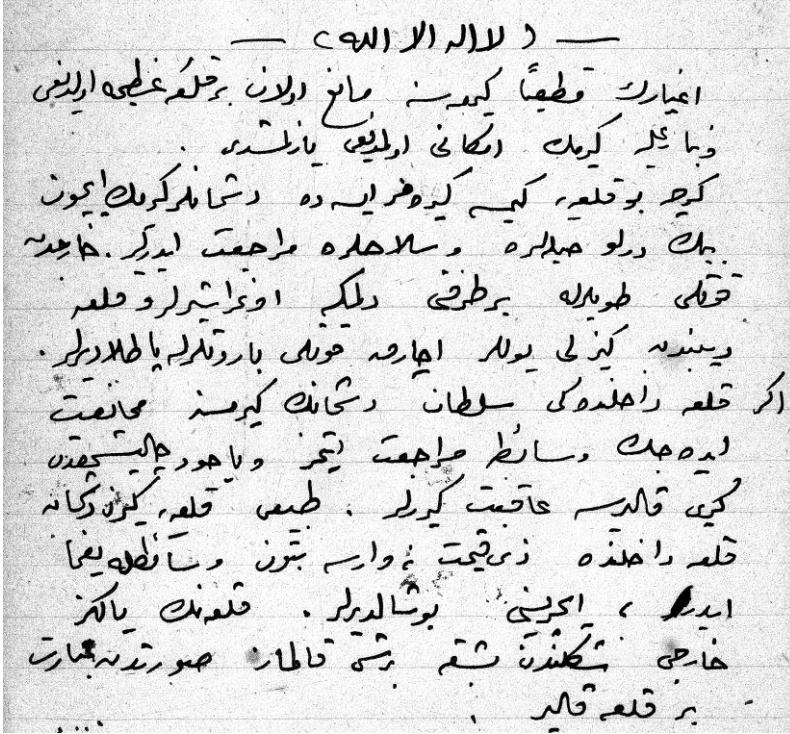
³⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn* (Lübnan: Mektebetü Lübnân Nâşirün 2004) 161; İbn Dureyd, *Cemharatu'l-Luga* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâîyn, 1987) 2/ 940.

³⁷ Mehmed Eşref Dede, *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*, s. 15.

Lâ İlähe İlla'llâh

Ağyârın kat'ıyyen girmesine mâni' olan bir kal'a-i 'azîme olduğu ve binâen 'aleyh girmek imkânı olmadığı yazılmıştır.

Gerçi bu kal'aya kimse giremez ise de düşmânlar girmek için biñ dürlü hîlelere ve silâhlara mürâca'at iderler. Hâricden kuvvetli toplarla bir tarafını delmeye uğraşırlar ve kal'a dibinden gizli yollar açarak kuvvetli baruçlarla paçladırılar. Eger kal'a dâhilindeki sultân düşmânın girmesine muhâlefet idecek vesâita mürâca'at itmez ve yâhüd çalışmaktan giri kalırsa 'âkıbet girerler. Tab'i kal'aya giren düşmâna kal'a dâhilinde zî-kıymet ne varsa bütün vesâitle yağma ider, içerisini boşaldırılar. Kal'anın yalnız hâricî şeklinden başka bir şey kalmaz, şüretten 'ibâret bir kal'a kalır.³⁸

Görsel 7: Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân, s. 21

Sonuç

Osmanlının son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış olan Mehmed Eşref Dede (1882-1962), bu dönemde yaşanan siyasi, ictimai ve iktisadi birçok köklü değişikliğe şahitlik etmiş geçiş dönemi karakterlerinden biri olarak

³⁸ Mehmed Eşref Dede, *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*, s. 21.

karşımıza çıkar. Mehmed Eşref Dede'nin Mevlevîliğe intisap etmesi, çilesini tamamlayıp Mevlevî dedesi olması, İstanbul'da, Bursa'da, Kastamonu'da, Konya'da Mevlevî irşat halkalarında ve hizmetinde bulunması son dönem Mevlevîliğini aydınlatmak açısından onu daha da önemli kılmaktadır. Mevlevî tekkelerinde alışverişten sorumlu olan vekilharçlık, mutfaktan ve tekkenin genel düzeninden sorumlu olan matbah amirliği ve âyinlerde sema meydanında postu serme, meydana şeyhi getirmeden sorumlu olan meydancılık vazifelerini üstlenmiş olan Mehmed Eşref Dede, tekkelerin kapatılmasıyla bu vazifelerden tamamen el çekmiş, ömrünün sonu zorluklar içinde geçmiş, 1962 senesinde bakıma muhtaç bir şekilde vefat etmiştir. Mehmed Eşref Dede, manzum ve mensur eserler vererek son dönem Mevlevîlik literatürüne katkıda bulunmuş simalarından biridir.

Mehmed Eşref Dede'ye aidiyeti tespit edilen, isimleri sırasıyla *Nüşa-i Kübrâ, Dîvân, Âyîn-i Tarîkat-ı Mevlânâ, Gıdâu'r-Ruhâniyye fî Tarîki'l-İrfâniyye, Hak Yolu, Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* olan toplam altı eser mevcuttur. Mehmed Eşref Dede hakkında akademik düzeyde çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* isimli eser sadece bir çalışmada zikredilmiş, bu çalışmada da eserin başka bir Mehmed Eşref'e ait olabileceğine ilişkin tereddütler belirtilmiştir. Bununla birlikte *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* isimli eserin müellif tarafından kaleme alınan mukaddimesinde ve içeriğinde yer alan bilgilerden Mehmed Eşref Dede'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Zira eserde *Mehmed Eşref el-Mevlevî* imzasıyla yazılan mukaddimedede, müellif tarafından *Mesnevî-i Şerîf*'i birlikte mütâlaa ettiğini söylediği şeyhi Ahmed Celâleddîn Efendi zikredilmiştir ve bu isim Mehmed Eşref Dede'nin şeyhi olan Ahmed Celâleddîn Efendi'dir. Müellif tarafından mukaddimedede daha önce *Mesnevî-i Şerîf*'ten yola çıkılarak telif edilen eserlerine atıflar yapılması da, *Nüşa-i Kübrâ, Dîvân, Âyîn-i Tarîkat-ı Mevlânâ, Gıdâu'r-Ruhâniyye fî Tarîki'l-İrfâniyye* ve *Hak Yolu*'nu telif eden Mehmed Eşref Dede ile *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* isimli eseri telif eden Mehmed Eşref Dede'nin aynı kişi olduğunu pekiştirmektedir. Zira Mehmed Eşref Dede'nin birçok eseri *Mesnevî-i Şerîf*'teki hakikatleri dile getirmek üzere telif edilmiştir. Eser telif edilirken, açıklamalarda ve dipnot kullanımında Mehmed Eşref Dede tarafından daha önce telif edilen eserlerdeki usûle ilişkin benzerlikler, aynı şekilde eserin muhtevası işlenirken istifade edilen kaynakların ve müelliflerin önceki eserlerle benzeşmesi *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*'ın Mehmed Eşref Dede'ye ait olduğunu gösteren diğer ipuçlarıdır.

Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân, kelime-i tevhîdin manasını Mevlevî bakış açısıyla açıklamaya çalışan bir eserdir. Müellif Mehmed Eşref Dede, eserin yazılış amacını şeyhi Ahmed Celâleddîn Efendi'den mütâlaa ettiği *Mesnevî-i Şerîf*'te yer alan hakikatleri ihvân-ı dîne aktarmak olarak zikreder. Ayet-i kerimeler ve hadislerden birçok iktibasın yapıldığı eser *Mesnevî-i Şerîf*'ten de birçok alıntı içerir. Eserde, Mevlevî geleneğin beslendiği Muhyiddîn-i İbnü'l-Arabî, İsmâil Hakkı Bursevî gibi isimlere atıflar yapıldığı, eser içindeki açıklamaların bir kısmında bu isimlerin eserlerinden istifade edildiği görülmektedir. Mutasavvıf şair Nakşî Ali Akkirmanî de bir nutkuyla eserde yer verilen isimlerdendir. Mevlevî gelenek içinde yer alan diğer

eserlerde olduğu gibi *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* telif edilirken anlatım aracı olarak remiz, mecaz ve teşbihlere başvurulmuştur. Mehmed Eşref Dede de kelime-i tevhîdi bir kaleye benzeterek açıklamış, ilgili teşbih müellif tarafından eser boyunca bir anlatım aracı olarak kullanılmıştır. Müellifin bu teşbihi bir kudsfî hadisten ilhamla kullandığı, eserinin başlığındaki *Sûr-ı Tevhîd* (Tevhîd Kalesi) ifadesini de yine bu hadisten ilhamla tercih ettiği görülmektedir.

Tertip hususiyetleri açısından düzenli olmayan, *Lâ İlâhe İlla'llâh* başlıkları altında kelime-i tevhîdin zahirî ve batınî manalarının aktarılmaya çalışıldığı eserde bir tarih kaydı düşülmemiştir. Eserin son kısmı nâ-tamâm vaziyettedir. Bu durum müellifin zorluklar içinde geçen hayatı sebebiyle tamamlamaya imkân bulamadığını düşündürmekte ise de, durumun bu şekilde olduğunu teyit edecek nihâî bir bilgi bulunmamaktadır. Mehmed Eşref Dede'ye ait eserler içinde telif tarihini tespit edebildiğimiz en son tarihli eser olan *Nüsha-i Kübrâ* 1933 senesi Ramazan Bayramı arefesinde tamamlanmıştır. Müellifin 1962 senesinde vefat ettiği göz önünde bulundurulursa *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân*'ın 1933 ve 1962 seneleri arasında telif edilmiş olması muhtemeldir.

Bu çalışmada Osmanlının son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış, birçok eser vermiş Mehmed Eşref Dede'nin hayatı konu edilmiştir. *Sûr-ı Tevhîd Çerâğ-ı İmân* isimli eserin Mehmed Eşref Dede'ye aidiyeti tespit edilmiş; eser şekil, muhtevâ ve kaynakları yönüyle değerlendirilmiştir. Bu şekilde son dönem Mevlevîliğine ve Mevlevîlik literatürüne katkıda bulunmaya çalışılmıştır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdîsi lâ Elsinetî'n-Nâs*. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî 1351-1352.
- Ali el-Muttakî, Alaüddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Muttakî el-Hindî. *Kenzü'l-Ummâl ff Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*. thk. Bekrî Hayyânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Atik, Hikmet. *Nakşî Ali Akkirmânî Divânı*, Sivas: Buruciye Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Atik, Hikmet. "Bahâriye Mevlevîhânesi Post-nişinlerinden Ahmet Mithat Bahârî Beytur'un Mevlevîhâne Hatıraları", *İSTEM*, 15/29 (2017), 1-24.
- Atik, Hikmet. *Mevlevîler- Şiir Musıkî ve Tarih Bakımından Ahmet Mithat Bahârî Beytur*. Ankara: İlahiyat Yayınları 2017.
- Bozoğlu, Seda. *Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî ve Nüsha-i Kübra Adlı Eseri: Çeviri Yazı – İnceleme*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn Mu'cemu Lugaviyyin Turâsiyyin*. haz. Davud Sellûm, Davud Selmân Anbekî, İn'âm Davud Sellûm. Lübnan: Mektebetü Lübân Nâşirûn, 1. Basım, 2004.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî. *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1963.
- Hamşioğlu, Şule. "Mevlevîler- Şiir Musıkî ve Tarih Bakımından Ahmet Mithat Bahârî Beytur İlahiyat Yayınları, Ankara 2017, 345 s.". *İSTEM* 16/32 (2018), 431-435.
- İbn Dureyd, Ebû Bekir Muhammed b. El-Hasen. *Cemharatu'l-Luga*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1. Basım, 1987.
- İsmail Hakkı Bursevî. *Ferahu'r-Rûh*. 3 Cilt. Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ 1256.
- Karadayı, Osman Nuri. "Tasavvuf Literatüründe Kale Sembolü", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/2 (Güz 2020), 183-226.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Heyet. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Mehmed Eşref. *Âyîn-i Tarikat-i Mevlânâ*. Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü. Nu: A 8172.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. 6 Cilt. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2018.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: M.E.B., 2004.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *es-Sünen*, Kahire: Mektebetü's-Selefiyye, 1964.
- Utku, Mustafa. *Ferahu'r-Rûh I-VIII [İsmail Hakkı Bursevî]*. Bursa: Uludağ Yayınları, 2000-2009.
- Ünal, Mehmet. *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Divânı (İnceleme-Metin)*. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2020.
- Ünal, Mehmet. "Son Dönem Mevlevî Müntesiplerinden Mehmed Eşref ve Manzumelerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2023), 217-233.
- Yar Halim - Yazıcı, Mehmet Yunus. *Mehmet Eşref Dede ve Âyîn-i Tarikat-i Mevlânâ Adlı Eseri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Yılmaz, Mehmet Serhat. "Mevlevî Eşref Dede (1882-1962)". *Kastamonu İlk Haber*, Erişim 7 Eylül 2023. <https://www.kastamonuilkhaber.com/mevlev-esref-dede-1882-1962> makale,946.html
- Yılmaz, Mehmet Serhat. "Mevlevî Eşref Dede". Erişim tarihi: 30 Ağustos 2023. <https://www.kastamonur.com/Mevlevî-esref-dede/>.